

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rusya'nın Türkistan'ı İşgalinde İgnatiyev Heyeti'nin Hazırlamış Olduğu Raporun Önemiⁱ

The Importance of the Report Prepared by Ignatiev Mission for the Russian Occupations in Turkestan

Aysel ERDOĞAN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0319-1976

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Nisan 2019

Kabul tarihi: 10 Şubat 2020

Anahtar Kelimeler:

Türkistan,

Rusya,

Buhara,

Hive,

İgnatiyev Heyeti

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 8, 2019

Accepted February 10, 2020

Keywords:

Turkestan,

Russia,

Bukhara,

Khiva,

Ignatiev Mission

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan endüstriyel devrimle teknoloji ve sermaye ortaya çıkmış, dünyadaki güç ve zenginlik ilişkilerinde değişiklikler olmuştur. XIX. yüzyıl Türkistan'da Rus işgallerinin hız kazandığı bir dönem olup Türkistan hanlıklarının bu değişime ayak uyduramamasının yanı sıra kendi içlerinde yaşadıkları anlaşmazlıklar Rusların işgalini kolaylaştırmıştır. Rusya, işgal öncesi bölgeye gönderdiği temsilciler aracılığıyla bölge hakkında detaylı bilgi edinmek istemiştir. Rus Çarı tarafından 1858 yılında Albay İgnatiyev öncülüğünde 82 kişilik bir heyet Türkistan bölgesi hakkında rapor hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bu heyet Türkistan'ın iktisadi, siyasi ve stratejik özelliklerini yerinde inceleyerek burada bulunan devletler hakkında detaylı bilgi toplamıştır. Heyetteki uzmanlar tarafından bölgenin özelliklerinin yanısıra bölgedeki devletlerin askerî, siyasi, iktisadi durumları hakkında rapor hazırlanmıştır. İgnatiyev, hazırlamış olduğu raporda Rusya'nın Hanlıklar arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek kolaylıkla Türkistan hanlıklarını işgal edebileceği ve bu anlaşmazlığı arttırabilecekleri belirtilmiştir. İgnatiyev bu çalışmasından sonra generalliğe terfi ettirilirken Rusya'nın Türkistan içlerine doğru ilerleyişi hız kazanmıştır. Nitekim bundan sonraki süreçte Rusya'nın bölgeyi bazı noktalarda askerî güce gerek kalmaksızın hanlıkların kendi arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak işgal ettikleri görülmektedir. Çalışmada İgnatiyev heyetinin hazırlamış olduğu rapor hakkında bilgi verilerek bu raporun Rusya'nın Türkistan'daki işgal stratejisindeki etkileri ele alınmıştır.

ABSTRACT

In the second half of the XIX century, technology and capital emerged with the industrial revolution, and there were changes in the relations of power and wealth in the world. It is a period when Russian occupations gained momentum in Turkestan. In addition to the fact that Turkestan khanates could not keep up with this change, the disagreements within themselves facilitated the invasion of the Russians. Russia wanted to obtain detailed information about the region through its representatives before the occupation. In 1858 by the Russian Tsar was commissioned to prepare reports on the region of Turkestan a delegation of 82 people under the leadership of Colonel Ignatiev. This committee has examined the economic, political and strategic features of Turkestan on the spot and gathered detailed information about the states in the region. In addition to the characteristics of the region, a report was prepared by the experts on the military, political and economic situation of the states in the region. Ignatiev, in his report, it was stated that Russia could easily occupy Turkestan khanates by taking advantage of the disagreement between the Khanates and could increase this dispute. In the aftermath of this work, Ignatiev was promoted to the rank of general and Russia's progress towards Turkestan gained momentum. As a matter of fact, it is seen in the following period that Russia occupied the region by taking advantage of the disagreement between the khanates without requiring military power at some points. In this study, information about the report prepared by the Ignatiev delegation was given and were discussed the effects of this report on the occupation strategy of Russia.

ⁱ Bu çalışma 4- 7 Nisan 2019 Gaziantep'te düzenlenen olan "Avrasya 3. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi"nde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

EXTENDED ABSTRACT

In the XIX. century, the struggle of Russia and England to establish dominance in Turkestan resulted in the occupation of Turkestan by Tsarist Russia. In the process leading to the occupation, Russia seized Turkestan gradually and made its domination permanent with the administrative structures it established in the region. Representatives sent to the region and the reports prepared by the representatives played an important role in this policy of Russia. Before the Ignatiyev delegation, the work carried out by the representatives sent to Turkestan for various purposes was a guide for Russia. The fact that Russia has increased its activities in Turkestan has worried England, who was concerned about the Russian occupation of the region, received information through the representatives she sent. Britain, with the representatives she sent, wanted to eliminate the reasons that Russia claimed as an excuse for the expansion of Russia in the region. With the killing of English ambassadors, the reasons given as an excuse for the Russian spread could not be eliminated, and the desire to take the region directly under its control was dominant in Russia. After that, the Russians started to populate Turkestan both in military and diplomatic ways. Russia wanted to increase its power by taking control of Turkestan region in a period when it was in search of raw materials and market for its developing economy. On the other hand, for the Russians who did not have the opportunity to make progress in Europe and the Balkans after the Crimean War, it was thought that establishing dominance in Turkestan would provide a great advantage in the struggle with its rivals. At this point, the studies carried out by the review committees sent to the region were of great importance. The fragmentation among Turkestan peoples prevented them from working together against Russia.

Although delegations were sent to the region before Ignatiyev, the Ignatiyev delegation was the most comprehensive of these delegations. Before Ignatiyev's delegation was sent to the region, Russia's knowledge of Turkestan was limited. As a result of the work of the delegation, has increased knowledge of the historical, economic and cultural situation of Russia. In fact, this delegation went to the region to provide detailed information about the region before the military invasions started, especially the investigations on the Amu Derya river and the detailed status of the roads facilitated the occupations. Also during the visit of the delegation, the Turkmen and Karakalpak uprisings, which continued especially in the Khiva Khanate, led to the military defensiveness of the khanates. The war between Khokand and Bukhara, especially during this period, the fact that the khanates could not cooperate facilitated the occupations. Bukhara and Khiva khanates in the attitude of the delegation was also noted in this attitude. The Emir of Bukhara, Nasrullah was willing to give all kinds of privileges to the Russians, considering the commercial relations of the Khanate and its dispute with Hokand. In the period when the Russian delegation came, Khiva Khan, who was dealing with the Turkmen and Karakalpak riots and whose young population decreased due to the epidemic a year ago, could not fight the Russians due to the troubled situation. However, Khiva Khan Sayyid Muhammad Khan did not make a deal with Ignatiyev. Seeing that the work of the delegation was a preparation for a military occupation, Sayyid Muhammad Khan remained motionless due to the dispute with the other khanates.

Ignatiyev's delegation in his report after the region drew attention to the internal conflicts and military backwardness of the khanates, and also the political, commercial and military importance of the region for the Russians. It is understood that the work of the Ignatiyev delegation, which played an important role in the preparation of the roads and the maps of the region during the occupation, was very effective in gaining concreteness of the Russian occupations in the region. In his report, Ignatiyev mentioned the weaknesses and strengths of the region and how it could be occupied. As a matter of fact, following the return of the delegation, the Tsarist Russian government actually started occupying the region. As a matter of fact, Russia has started military occupation movements since 1860s in order to ensure the definite control of Turkestan. Russia started the occupation movements from Khokand, as Ignatiyev suggested. The Russians who conquered Khokand and Tashkent in 1865, Bukhara in 1868, Kharezm in 1873 and Khiva, took Andican in 1876, Goktepe in 1881 and Merv in 1884. With the fall of Merv, the last layer of Britain's political influence in Turkestan has disappeared. Thus, the British-Russian struggle which has been going on in the region for a long time ended with Russia's definite control in the region.

Giriş

XIX. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin Türkistan'da hâkimiyet kurma mücadelesi Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgali ile sonuçlanmıştır. İşgale giden süreçte Rusya Türkistan'ı aşama aşama ele geçirmiş ve bölgede kurduğu idari yapılarla hâkimiyetini kalıcı kılmıştır. Rusya'nın bu politikasında bölgeye gönderilen temsilciler ve temsilcilerin hazırlamış olduğu raporlar önemli rol oynamıştır. Ignatiyev heyetinden önce de çeşitli amaçlarla Türkistan'a gönderilen temsilcilerin gerçekleştirdikleri çalışmalar Rusya için yol gösterici olmuştur.

1839-60 arasındaki dönem Rusya'nın Türkistan ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte Rusya'nın ekonomik, bilimsel ve askerî düşüncelerle gerçekleştirdiği diplomatik girişimler, 1860'lı yıllarda genişlemeci politikanın hazırlığını oluşturmuştur. Bu noktada N. P. Ignatiyev, Rusya'nın bölgede askerî girişimlerinin başlamasında en önemli kişilerden biri olmuştur (Evans, 1984, s.1). Ignatiyev'den önce de Rusya bölgeye çeşitli heyetler göndermiştir.

Rusya'nın güney politikasında önemli rol oynamış olan Çar I. Petro Türkistan'a göndermiş olduğu inceleme heyeti sayesinde Amuderya nehrinde altın tozu olduğunu öğrenmiştir. Bu bilgi üzerine Petro, Doğu Türkistan'da Yarkend'in alınmasını istemiş, ancak gerek Kalmukların karşı duruşu gerekse salgın hastalık sebebiyle bu amacına ulaşamamıştır. Ruslar güneye doğru genişleme politikası sonucunda 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kalelerini inşa ederek ele geçirdikleri yerlerde kalıcı olmaya çalışmışlardır. Böylece Rus askerî birlikleri Türkistan'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Ruslar bu dönemde Hazar denizi üzerinden Türkistan'a girmeye çalışmıştır. 1734 yılında oluşturulan Orenburg komisyonu imparatorluğun güneydoğu Asya sınırlarında tarım, endüstri ve ticaret gibi alanlarda inceleme yapmak aynı zamanda Rusya'nın doğu komşuları ile diplomatik ve ticari ilişkileri geliştirmekle görevlendirilmiştir. Ural ve Kazak bölgelerini ele geçiren Rusların Orenburg merkezli bir yönetim kurmalarıyla Türkistan hanlıkları ile ticari ve diplomatik ilişkilerinin ağırlık merkezi Astrahan'dan Orenburg'a kaymıştır (Çapraz, 2011, s. 54-55).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Türkistan'da faaliyetlerini arttırması İngiltere'yi endişelendirmiş, bölgenin Rus işgaline uğramasından endişe eden İngiltere gönderdiği temsilciler aracılığıyla bilgiler edinmiştir. Bu dönemde Türkistan'ı ziyaret eden önemli bir isim olan Charles Stoddart, 1838 yazında İran ordusunun Herat'tan geri çekilmesi üzerine McNeil tarafından Buhara'ya gönderilmiştir. Stoddart, İran sınırındaki yağmacılık faaliyetlerini durdurmak için bölgeye gönderilmiştir. O, Buhara emirini Rus esirlerini serbest bırakması, Buhara pazarlarında Rus esirlerin satılmasına izin vermek suretiyle Orenburg sınırı boyunca ve Hazar üzerinde Türkmenlerin adam kaçırma faaliyetlerini teşvik etmelerini ve ticaretten alınan haksız haraçları durdurması için ikna etmeye çalışmıştır. Stoddart'ın ardından benzer talimatlarla Hive ve Hokand Hanlıklarına gönderilen Conolly, Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarının üç taraflı zorunluluklarla birlik olmalarını, köle ticaretinin terk edilmesini, Rusya ve İran hükümetleri ile dostane ilişkiler geliştirmelerini önermiştir. Ancak Hive'de, telafi edilememiş olan son seferden kaynaklanan kin sebebiyle Rusya'nın müdahalesi yeni bir tehlikenin yakın olduğunu göstermiştir (Boulger, 1879, s. 187-188; Rawlinson, s. 158). 1840 yılında Buhara Emiri Nasrullah, Stoddart ve Conolly adındaki İngiliz elçileri tutuklatmış ve öldürmüştür (Popowski, 1893, s. 82-83). Her iki elçinin de öldürülmesiyle Rus yayılmasına bahane olarak gösterilen sebepler ortadan kaldırılamamış, Rusya'da bölgeyi doğrudan kendi kontrolü altına alma isteği hâkim olmuştur. Ruslar bundan sonra hem askerî hem diplomatik yollarla Türkistan'a nüfus etmeye başlamışlardır.

İgnatiyev Heyeti'nin Gönderilmesinden Önce Türkistan'da Yaşanan Askerî ve Siyasi Gelişmeler

XIX. Yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler Rusların bölgedeki faaliyetlerini arttırmalarında ve kalıcı kontrol sağlamak istemelerinde etkili olmuştur. Türkistan hanlıkları içerisinde vergi vermek istemeyen kişilerin Rusya'ya sığınması ve kendi içlerinde yaşanan anlaşmazlıklar Rusya'nın Türkistan'a ilerlemesinde etkili olmuştur. Yine bu dönemde Rus kervanlarına yapılan saldırılar Rusya'nın politik ve askerî müdahalesine fırsat vermiş, Rusya ticari güvenliği sağlama meselesini gerekçe göstererek Türkistan'ın içlerine ilerlemiştir (Çapraz, 2011, s.55-56). 1840 yılında bir Hive elçisi 418 kişilik esir Rus topluluğunu Orenburg'a götürmüş, ardından Petersburg'a giderek karşılıklı barış ve ticari ilişkiler üzerine bir anlaşma yapmıştır. Ancak Rus Hükümetinin Orenburg ve Astarhan'da Hiveli Özbek tüccarlarını tutuklaması sonucu anlaşma bozulmuştur (Ziyayev, 2007, s.67).

Rusya tarafından bölgeye gönderilen ilk Rus heyeti 1841-42 yıllarında Türkistan'ı ziyaret eden N. V. Khanikov'dur. Kendisi "Bokhara, its Amir and its People" isimli bir çalışma meydana getirmiştir. Khanikov, Horosan'ı incelemiş; coğrafi, etnik ve askerî açıdan İran, Afganistan ve Batı Türkmen ülkesi hakkında detaylı bilgi toplamış, bölgenin bir haritasını çıkarmıştır. Diğer bir Rus heyeti ise Valikhanov öncülüğünde gelecekte Rusya'nın Kaşgarya'daki politikasının ekonomik ve politik boyutu hakkında inceleme yapmıştır. (Yetişgin, 2014, s. 95).

Kırım savaşının öncesinde ve hemen sonrasında Rusya'nın Türkistan'daki durumu işgal için elverişli olmamakla birlikte bölgedeki etkisi tamamen son bulmamıştır. 1854 yılında henüz savaş patlak vermeden Rusya sınır ordularını batıya çekmek zorunda kalmış, bundan sonra Hokandlıların ve Kırgızların Rus sınır karakollarına saldırı düzenleyecekleri şeklinde söylentiler başlamıştır. Sibiry bozkırlarında yayılan bu söylentilerin tamamı asılsız çıkmıştır (Valikhanov, 1865, s.367-369). Türkistan hanlıklarının Kırım savaşı sırasındaki turum ve bölgedeki istikrarsız konumu Rusya'yı rahatsız etmiş, Rusya bu dönemden sonra Türkistan'da kalıcı kontrolü sağlamak amacıyla hareket etmiştir.

Türkistan halkları arasındaki parçalanmışlık Rusya'ya karşı birlikte faaliyette bulunmalarını engellemiştir. Kırım Savaşı onlara Rusları sınır çizgisinden çekmeleri için fırsat vermiş fakat bu fırsat değerlendirilememiştir. Kırım savaşı ile Kafkasya Ruslara bırakılmış Türkistan'da ise yeni gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere, sömürgelerinin incisi olarak gördüğü Hindistan'ı güvence altına almak için komşu ülkeleri kontrolü altına almaya çalışmıştır. 1857 yılında İngiltere, İran ve Afganistan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları yapmıştır. 1859 yılında Süveyş kanalı ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Süveyş kanalı ile İngiltere'nin Kafkaslar ve Ön Asya'da Ruslarla çıkar çatışması azalmıştır (Yalçınkaya, 2006, s. 55; Meram, 1969, s. 145). Rusya'nın Kırım savaşında aldığı yenilgi Avrupa ve Orta Doğuda yayılmasını durdurmuş, Karadeniz-Boğazlar ve Balkanlar bölgesinde ilerlemesi imkânsız hale gelmiştir. Kafkasya'da, XIX. yüzyılın ortalarında Rus hükümeti, artık kontrolü büyük ölçüde kendi eline almıştır. Kafkasya'nın güneyinde, askerî işgalleri tamamlayarak, kendi kontrolünde askerî-idari yapılar oluşturan ve hâkimiyet kuran Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgili hedeflerinde ise, Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisiyle başarısızlığa uğramıştır. Mevcut askerî ve politik şartlar, Rusya'ya Karadeniz-Boğazlar ve Balkanlar bölgesinde ilerlemesinin mümkün olmayacağını göstermiştir. Kafkasya'ya hâkim olan Rusya kendisine Mezopotamya, İran Körfezi ve Hint okyanusunun yolunu açacak önemli mevkiileri elde etmenin yollarını aramıştır. Nitekim Kırım Savaşı'ndaki yenilgi sebebiyle Avrupa'da etkin gücünü kaybeden Rusya, rakipleri ile mücadelede daha güçlü olabileceği Türkistan bölgesindeki politikasını daha aktif hale getirmiştir (Yetişgin, 2007, s. 142; Sagay, 1972, s. 89; Goldfrank, 1993, s. 155).

Rusya, sarsılan prestijini düzeltmek için Çar II. Aleksander'in (1855-1881) önderliğinde ekonomik, eğitim ve askerî alanlarda ıslahatlar yapmaya başlamıştır. Ancak bu yenilgiden sonra Avrupa devletleri ile rekabet edemeyeceğini gören Rusya kendisi için yayılma alanı olarak rakipleri ile mücadelede daha güçlü olabileceği Türkistan'a yönelmiştir. Asya'ya kolaylıkla yayılmak için Kafkaslara hâkim olmanın gerekli olduğunu gören Ruslar yayılma faaliyetlerine önce Kafkaslardan başlamışlardır. II. Aleksander, bu girişimlerinde yakın arkadaşı ve Çarlık Hanedanı ileri gelenlerden biri olan Prens Aleksander İvanoviç Baryatinskiy'i tam yetkiyle Kafkas ordusu komutanlığına tayin etmiştir. Baryatinskiy, Albay D. A. Milyutin'in yardımları ile Kafkaslar'daki Rus ordusunda önemli reformlar gerçekleştirmiştir (Saray, 2002, s. 688-689; Devlet, 1985, s. 67; Çapraz, 2011, s. 56). Rusya, Kırım Savaşı'nın bitmesinin ardından Hindistan'daki varlığından dolayı İngiltere'nin ekonomik büyümesinin Türkistan'da hızlandığının farkına varmış, ayrıca İngiliz tüccarların İran'da görünmeye başlaması Rus ticaretine zarar vermiştir. Bunun sonucunda Baryatinskiy, Rusya'nın Türkistan'da daha aktif bir politika uygulamasını ve hanlıkların İngiliz kontrolüne girmesine engel olmaları gerektiğini savunmuştur (Evans, 1984, s. 9; Kurat, 2014, s. 357-362).

Kırım savaşı sonrasında imzalanan Paris anlaşmasından yalnızca bir yıl sonra 1857 yılı ortalarında II. Çar Alexander (1855-1881), Asya'daki İngiliz faaliyetlerini rapor etmesi için gönderilmiş olan Londra'daki askerî ateşe Nikolai Pavlovich Ignatiyev'i geri çağırmıştır. Bölgenin incelenmesi ve Hindistan'a uzanan muhtemel güzergâhların keşfedilmesi ile görevlendirilen Ignatiyev, bu amaç için Afganistan'a sefer göndermenin planı üzerine çalışmaya başlamıştır. Rusya, İngiltere ile yeni bir anlaşmazlık yaşamaması durumunda yalnızca Türkistan'da İngiltere'ye karşı üstünlük sağlayabileceğini görmüştür (Tealakh, 1991, s. 60-61; Erdoğan, 2017, s.151).

Kırım savaşı sırasında Türkistan hanlıklarının olumsuz durumu da Rus faaliyetlerinde etkili olmuştur. Hive, Kırım savaşı sırasında etkin olup Hive Hanının Taşkent yöneticisine birlikte hareket ederek Perovskii kalesine karşı ortak bir saldırı başlatmayı önerdiği şeklinde bilgilerin yer aldığı bir rapor Rusya'ya ulaşmıştır. Hokand'ın bir unsuru olarak Taşkent idarecisi bu teklifi kabul etmemiş ve Hivelileri Hokand Hanı Hudayar Han'a yönlendirmiştir. Hokand'ın Buhara'nın tehdidi altında olması sebebiyle Hudayar Han böyle bir girişimde bulunamamıştır. Bu dönemdeki bir başka bir söylenti ise Hivelilerin Ust-Urt platosunda Rus topraklarına büyük bir saldırı planladıkları şeklinde olmuştur. Bu söylentilere rağmen hanlık görevlileri Rus yetkililere Hive Hanlığı'nın Sırderya boyunca Ruslarla dostluk münasebetleri geliştirmek istediği konusunda güvenceler vermiştir (Strong, 1975, s. 237; Valikhanov, 1865, s. 269).

1856'da ölümünden önce, General Vasili Perovskii, Kazalinsk'in güneybatısında, Sırderya'nın sol yakasında bir mevki elde etme girişiminde bulunmuştur. 1846'da Hiveliler bu alanda Hoca Niyaz adlı bir kale inşa etmişlerdi. Kale, Hivelilere Sırderya üzerinde bir kontrol noktası sağlaması ve Rusya'ya giden Buhara kervanlarından gümrük toplama fırsatı sağlaması dışında Hive için büyük bir öneme sahip değildi. Hoca Niyaz'daki Hiveli görevlilerden rahatsız olan bölgedeki Kırgızlar kaleye saldırmış ve kale 1856 yılında yıkılmıştır. General Perovskii, kalenin Hokandlılar ve Buharalılar tarafından işgalini engellemek için Hoca Niyaz'ı işgal etmeye karar vermiş ancak bir Rus müfrezesi kaleye ulaştığında kalenin kötü durumunu görmüş ve sonrasında Ruslar bu projeden vazgeçmişlerdir. Ancak Perovskii'nin Türkistan'da kaleler inşa edilerek bölgenin işgal edilmesi konusundaki fikirleri terk edilmemiştir (Strong, 1975, s. 239-240; Morgan, 1981, s. 89).

Rusya'nın karşı karşıya kaldığı bir başka sorun ise Amu Derya nehrinin gelecekteki kontrolü konusunda olmuştur. Rusya; Aralsk ve Kazalinsk'teki kaleleri ve Aral Denizi'ndeki bir gemi filosuyla, 1857 yılında Sırderya, Aral Denizi ve çevresindeki bozkırlar üzerinde

hâkim bir güç konumundaydı. Bu pozisyonda Amu Derya nehri giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Ruslar, Amu Derya'nın ağzındaki kara alanını kontrol edip nehri Rus buharlı gemilerine açmaları durumunda yalnızca Hive ve Buhara'yı değil, nehrin Hindu Kuş'a giden geçidini ve Hindistan geçit yolunu da kontrol edebileceklerini anlamışlardır. Eskiden batıya doğru Hazar Denizi'ne aktığı da bilinen Amu Derya'nın kontrolünü onlara sağlayacakları olanakları görmüşlerdir. Amu Derya'nın Rusya tarafından keşfedilmesinin Hive'ye deniz ve nehir yoluyla hızlı ve kolay bir yol açacağı düşünüldüğü için için Rus işgalleri açısından önem taşımıştır. Rusya bu hayalleri desteklemek ve diğer konularda Rus hükümetine bilgi sağlamak için 1857'nin başlarına kadar Türkistan'a yeni bir diplomatik araştırma heyeti göndermeye karar vermiştir. Bölge hakkında elde edilen bilgiler 1841-42 yılına ait olup Amu Derya, Hive ve Buhara'nın güneyindeki dağlık bölgelerin durumu, bu devletlerin birbirleri ile olan münasebetleri konusunda yeni bilgi edinme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1840'lı yıllarda, Rusya'nın sınırları, bozkırların genişlikleri ile Hive ve Buhara'dan ayrılırken Rusya 1857'de bu bölgeyi kontrol eden bir pozisyona sahiptir ve imparatorluğun sınırları Türkistan sınırlarına yakın durumdadır. Ruslar, komşularının topraklarındaki iç durum hakkında ayrıntılı bilgi edinmek n hanlıklarının ayrıca hala Türkistan'da tutulan tüm Rus kölelerinin serbest bırakıldığını görmek istemiştir. 1857'de kölelik, Türkistan hanlıkları ile barışçıl ilişkiler kurmanın en büyük engeli olarak görülmeye devam etmiştir (Strong, 1975, s. 241).

1857 yılında Türkistan'da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sir Derya üzerindeki konumunu yeniden güçlendirmeye başlayan Rusya, Hokand üzerinde sağladığı kontrolle topraklarını genişletmiştir. Bu durum Hive ve Buhara'yı rahatsız etmemekle birlikte Kırım savaşındaki faaliyetlerinden dolayı Rusya'nın kendilerini cezalandırabileceğini düşünerek tedirgin olmuşlar ve topraklarının Rus sınırına yakın olmasını istememişlerdir. Çar II. Alexander'ın Türkistan'a yönelik tutumunu öğrenmek isteyen hem Hive hem de Buhara bağımsız olarak diplomatik heyetler göndererek Rus hükümetiyle doğrudan temas kurmaya karar vermiştir. Aynı dönemde Nikolay Khanikoff öncülüğünde bir heyet İran, Herat ve Afganistan'a gönderilmiştir. Fasil-Khodzha-Isliam-Khodzhin başkanlığındaki on yedi erkekten oluşan Hive Heyeti 20 Temmuz 1857'de Orenburg'a gelmiştir. Rus yetkililer tarafından konaklama için heyete belirli bir miktar ödenek sağlanmıştır. Diğer yandan 22 Ağustos'ta kırk kişilik bir Buhara heyeti Orsk'a ulaşmıştır. Buhara grubu, elçi Mulladzhana-Ashurbaev tarafından yönetilmiştir. Bu heyet Orenburg'a gönderilerek aynı şekilde ödenek sağlanmıştır. Her iki heyette Çar I. Nicholas'ın ölümünden üzüntü duyduklarını belirtip Çar II. Alexander'i tebrik etmişlerdir. Her iki heyette Hanlarının bu konudaki düşüncelerini belirten mektuplarını iletmişlerdir. Hive temsilcileri Rus yetkililere Rusya ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini, Sir Derya'nın iki taraf arasında kalıcı sınır olabileceğini belirtmişlerdir. Buhara Emiri Nasrullah'ın ise mektubu çok daha detaylı olup atalarının zamanından beri var olan bağları güçlendirmek ve iki büyük güç arasında karşılıklı ilişkileri geliştirmek istediklerini, böylece iki ülkenin kervan ve tüccarlarının birbirlerinin ülkelerine rahatça girebileceğini belirtmiştir. (Strong, 1975, s. 241-242; Morgan, 1981, s. 93-95).

Rus hükümeti, Hive ve Buhara elçileri gelmeden önce bile, yeni bilgiler edinmek ve ilişkileri tartışmak için Türkistan'a diplomatik bir keşif heyeti göndermeye karar vermiştir. Türkistan hanlıklarına daha önce bir keşif gezisi planlanmışsa da 1858 yılındaki heyet Buhara ve Hive temsilcilerinin 1857 yılındaki ziyaretine bir karşılık olarak gerçekleşmiştir. Emir Nasrullah'ın Buhara'ya bir elçilik gönderilmesi konusundaki talebi üzerine Rusya için aradığı fırsatı vermiş, Rus heyeti Buhara'nın yanı sıra Hive'yi de ziyaret etmiş ve Seyyid Muhammed Han ile görüşme imkânı elde etmiştir (Strong, 1975, s. 242-243).

İgnatıyev Heyetinin Hive ve Buhara'ya Gönderilmesi

Rusya'nın Türkistan'ı işgalinde bu konuda teşvik eden devlet adamlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Rusya'nın Türkistan'ı işgalinin en büyük destekleyicilerinden biri olan Kafkas ordu komutanı Baryatinsky, Kafkasların yanı sıra II. Aleksander'e yazdığı mektuplarla Rusya'nın Türkistan'da yayılmasının gerekliliğini anlatmıştır. Baryatinsky, 1857 yılında Türkistan'a bir inceleme heyetinin gönderilmesini, Hazar Denizi ve Aral gölü arasında demiryolu yapımının araştırılmasını önermiştir. O, böyle bir demiryolu inşasının Rusya'nın ürünlerinin Asya pazarına akışını artıracak, doğuda Rusya'nın politik varlığını güçlendirerek İngiltere'nin kendilerine karşı rekabetini zayıflatacağını savunmuştur. Ayrıca Baryatinsky, Hazar Denizi'nde donanmanın güçlendirilmesini, Aral Gölü'ne doğru bir yol açılmasını ve Sırderya boyunca Rusya'nın Türkistan'a ilerlemesini önermiştir. Rusya'nın İngiltere ile denizde mücadele edemeyeceği bu güçlü rakibe karşı başarıyla mücadele edebilecekleri tek cephenin Asya olduğu düşüncesi yayılmaya başlamıştır. II. Aleksander, Baryatinsky'e verdiği cevapta aynı fikirde olmakla birlikte yeni savaştan çıkmaları sebebiyle zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir (Saray, 2002, s. 688-689; Çapraz, 2011, s. 58).

1856 Kırım savaşının tamamlanmasının ardından Rusya'nın dikkati Türkistan'daki sınırlarının değişkenliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Rusya; Orenburg ve Sibirya hatlarındaki sınır karakollarının pekiştirilmesi, ticari ilişkilerin yeniden kurulması ve güçlendirilmesi ve sınır çizgilerinin birleştirilmesi gibi projeler planlamıştır. Bu projeler zaman alacağından Rus hükümeti bu süre zarfında sınır karakollarının ilerlemesini planlayacak askerî istihbarat; Türkistan hanlıklarının Rusya karşısında tutumu ile Hive ve Buhara'daki siyasi, askerî, coğrafi ve ticari koşullar hakkında bilgi edinme ihtiyacı duymuştur. Hive ve Buhara hakkında bilgi toplayan son Rus heyeti bundan onbeş yıl önce görevlendirilmiş olup sonrasında bu bölgeler hakkında bilgi toplanmamıştır (Strong, 1975, s. 236).

Rusya XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'da işgal faaliyetlerini sistemli ve programlı bir şekilde başlatmıştır. Bu doğrultuda İgnatıyev heyetinden başka N.V. Hanikov'un başkanlığında bir heyet İran ve Herat'a, bir diğeri Ç.Ç. Valihanov'un başkanlığında Doğu Türkistan'a (Kaşgar'a) gönderilmiştir (Hatunoğlu, 2011, s. 69). Kafkasya'da Rus hâkimiyetinin sağlanmasında fayda gösteren Prens Baryatinsky Rusya'nın hareket alanının Türkistan olması konusunda Çar'ı ikna etmiştir. II. Alexander (1855-1881) tarafından bu planın uygun bulunması ile İgnatıyev, Hive ve Buhara'ya gönderilecek heyetin başkanı olarak kararlaştırılmıştır. Çar İgnatıyev, Dış işleri Bakanı Prens Gorchakov ile istişare etmiş, Kırım savaşının bir fırsat olduğu ve Rusya'nın Türkistan'da daha aktif olması gerektiği konusunda uzlaşmıştır. 1856 yılında Londra'da Rus elçisi olarak görev yapan İgnatıyev'in İngiltere'nin Hindistan'daki konumu üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar II. Alexander'i memnun etmiştir. 27 Nisan 1857 yılında İgnatıyev, Rus Çarı ile Asya'daki durum üzerine görüşme yapmak üzere Warsaw'a çağrılmıştır. O, bu görüşmede Rus Çarına ve Dış işleri Bakanı Gorchakov'a İran'dan Çin'e bütün Asya konusundaki önerilerini sunmuştur. Vali Rosenbach döneminde Rus hükümeti, bir dönem Türkistan'ın işgal planını hazırlayan ve İstanbul'daki 11 senelik sefirlik esnasında Balkanlar'daki Pan-Slavist hareketini yönetmiş olan General Kont İgnatıyev başkanlığında bir heyeti Türkistan'a göndermiştir. İgnatıyev öncülüğünde Türkistan'a gönderilen heyet şimdiye kadar bölgeye gönderilen heyetlerin en büyüğü olmuştur. Heyette on altı uzmanın dışında Orenburg ve Ural birimlerinden otuz dört Kozak askeri, ayrıca Orenburg birliğinden otuz asker yer almıştır. İgnatıyev öncülüğündeki heyette coğrafyacı, jeolog, etnograf, şarkiyatçı ve tarihçi toplam 83 kişinin yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca doğu lehçeleri üzerine çalışma yapmak üzere Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen St. Petersburg Üniversitesi'nden Zommer adlı bir öğrenci yer almıştır. Sekiz ila on ay sürmesi planlanan görevdeki çeşitli masrafları karşılamak için 74.972 ruble ödenek ayrılmıştır. Bunların dışında heyete yolda eşlik etmek üzere Ural Kozak koruma

muhafızı da verilmiştir. Baryatinskiy'in yetiştiği askerlerden olan Albay İgnatiyev'den bölge hakkında rapor hazırlamasını istemiştir. İgnatiyev heyeti birden fazla amaçla görevlendirilmiş olup öncelikle Hive ve Buhara'nın askerî gücü ve politik durumu, birbirleri ile olan münasebetleri hakkında bilgi edinmek, Rusya'nın bölge ile ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirmek için görüşmeler yapmakla görevlendirilmiştir (Strong, 1975, s.243; Levi, 2010, s. 295; Hayit, 2004, s. 68; Yalçınkaya, 2006, s. 56; Çapraz, 2011, s. 59; Saray, 2002, s. 689; Uçarol, 2015, s. 325; Saray, 1989, s. 81). 1858'de Türkistan Komutanlığına tayin edilen Ignatiyev, bir yandan Rus nüfuzunun Türkistan'da yayılması ve Afganistan pazarının ele geçirilmesi için çalışırken diğer yandan da İran'ın Rus ekonomisine katkı sağlaması için çalışmıştır (Karadeniz, 2009, s. 61).

Ignatiyev'e Hive ve Buhara ile düzenli ticaret bağlarının kurulması için çalışması, Rus ticaretinin ve mallarının güvence altına alınması için gerekli güvenliğin sağlanması talimatları verilmiştir. O, aynı zamanda askerî, politik ve diğer konularda mümkün olduğu kadar istihbarat toplama, hanlıkların savaş için kapasitelerinin değerlendirilmesini sağlamak, Kazak ve Türkmenlerin Rusya'ya karşı isyanının önlenmesi konusunda Hanın tedbir almasını sağlamak, Amu Derya'nın geçilebilirliği, Afganistan, İran ve Kuzey Hindistan'a uzanan güzergâhlar hakkında bilgi toplamak gibi görevler verilmiştir (Hopkirk, 1901, s. 295-296; Ziyayev, 2007, s. 270). Heyet ayrıca Buhara'yı Hokand Hanlığına karşı savaşa kışkırtmak ve Hanlıklardaki İngiliz Nüfusunu yok etmekle görevlendirilmiştir. Türkistan'daki Rus yayılma süreci bu dönemde hız kazanmıştır (Uçarol, 2015, s. 326).

15 Mayıs 1858 yılında İgnatiyev, komutasındaki heyet Aral Denizi'nin batı kıyısı boyunca Ust-Urt Platosu üzerinden güneydoğudaki Emba Nehri boyunca güneye doğru önce Hive ve daha sonra Buhara olmak üzere Türkistan'a gitmek için Orenburg'tan ayrılmıştır. Bu heyet, Rusya- Türkistan ilişkileri bakımından bir dönemin sonu iken yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu durum Rusya'nın Hive, Buhara ve St. Petersburg arasındaki barışçıl anlaşmalar yoluyla bölge üzerindeki baskın etkilerini kurmak yolundaki son adımı olmuştur. Heyetin çalışmaları Rusya'nın Türkistan'daki gelecekteki seyrine dair tüm şüphelerini sona erdirmiş, Rusya için fetih ve işgal çağı başlamıştır (Evans, 1984, s.17; Strong, 1975, s. 236). Rusya'nın Türkistan'a giden heyete çok sayıda koruma sağlamasında Emir Nasrullah ve Seyyid Muhammed Han'ın davetine rağmen özellikle son altı yıldır devam eden Türkistan hanlıklarının Ruslara karşı düşmanca tutumunun sona erdiğinden emin olamaması etkili olmuştur. Ayrıca İzzet Kutebar isyanının bastırılmasına rağmen Kutebar'ın Orenburg ve Hive arasında hala etkisini sürdürmesi Ruslar tarafından potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür. Kutebar'ın Ignatiev ile bağlantı kurmak isteyebileceği düşünülerek heyetin herhangi bir saldırıya uğramasının önüne geçilmek istenmiştir (Strong, 1975, s. 244).

Albay Ignatiyev'e Hive ve Buhara'daki misyonu konusunda verilen talimatlar genel olarak Türkistan ülkeleri ve Kırgız bozkırlarında mümkün olduğunca topografik bilgi toplamak için tüm coğrafi ve statik bilgilerin bir günlüğünü tutmak; Amu Derya'nın eski ve kuru yatağı hakkında bilgi toplamak; Türkmenlerin askerî gücü ve komşularıyla olan ilişkileri, özellikle de Hiveliler hakkında bilgi toplamak; Türkistan ile komşu Asya toprakları arasındaki yollar hakkında bilgi toplamak; beyliklerin ve komşularının askerî gücü hakkında veri toplamak ve Amu Derya nehrinin tüm yönlerini dikkatlice incelemek olmak üzere temelde yedi esastan oluşmuştur. Ignatiyev heyetinin gizli bir amacının da Kırım savaşının ardından İngiltere'nin Türkistan'da artan etkisinin önüne geçmek olduğu belirtilmiştir. Horosan'a gönderilen Khanykov, Türkistan devletlerine gönderilen Ignatiyev heyetinin Rusların lehine İngilizlerin aleyhine anlaşmalar yapmak, bölgedeki İngiliz etkisini yok etmek gibi amaçları da bulunmaktaydı. Ignatiyev, Hive ve Buhara'nın Amu Derya'yı Rus gemilerine açmak, her iki ülkede de kalıcı Rus elçiliklerinin açılmasını sağlamak noktasında anlaşma sağlamaya çalışmıştır (Strong, 1975, s. 245; Khalfin, 1964, s. 30).

İgnatıyev heyeti, Türkistan'a giden yolculuğu sırasında sayısız zorlukla karşılaşmıştır. Özellikle Türkmenler heyet için büyük bir tehdit oluşturmuştur (Valikhanov, 1865, s. 28). Bu dönemde Türkistan'daki durum oldukça gergin olup Hive Hanlığı ile Türkmen göçebeleri arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlık artmış durumdadır. İgnatiev'in Büyükelçiliği Emba'ya ulaştığında bu anlaşmazlığın son derece fazla olduğu belirtilmiştir (Evans, 1984, s. 17). İgnatıyev yolculuk sırasında Orta Orda'nın Kırgız kabileleri ile karşılaştıklarını ve onların göçebe çadırlarını ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Otlak ve su kaynaklarının bolluğuna dikkat çekmiştir. 2 Haziran 1858 İgnatıyev heyeti Emba kalesinden güneye UstUrt düzlüklerine doğru yola çıkmışlardır. İgnatıyev heyeti bu sırada İzzet Kutebar ile karşılaşmıştır. Heyetin geleceğini öğrenen Kutebar'ın, bunun Rusya ile anlaşmasını sağlamak için bir fırsat olduğunu düşündüğü, geçmişte yapmış olduğu eylemlerden dolayı sert Rus misillemesinden ve Rusların Hive hanı ile ittifak kurmasından korkup barış istediği belirtilmiştir. 4 Haziran'da İgnatıyev'in çadırında bir araya gelen Kutebar ve İgnatıyev'in görüşmeleri iki tarafın da ılımlı yaklaşımından dolayı olumlu geçmiş, Kutebar, Rusya ile kalıcı dostluk istediğini, isyanı sona erdirip, hayatının sonuna kadar Çar Alaxander'e hizmet etmeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Buradan UstUrt'a hareket eden İgnatıyev, Türkmenlerin Hive Hanlığı'na saldırdıklarını ve Köhne Ürgenç'i kuşattıklarını öğrenmiştir. Bu nedenle heyet doğrudan Kongrat şehrine ilerleme kararı almış, İgnatıyev, Butakov'dan Taldık nehriyle (Amu deltasının ağzında) planlanan incelemeyi vazgeçmesini, çünkü Rus vapurları için çok sık olduğu bildirmiş, Kongrat'a doğru ilerlemiştir. Planlardaki bu değişiklikleri ve bunların nedenlerini Hive Hanına bildirmek için İgnatıyev, Hive başkentine Gregori Panfilov adlı bir elçiyi göndermiştir. Butakov'dan ayrıldıktan hemen sonra, Teğmen Skriabin ile bir araya gelen Albay İgnatıyev, teğmene görevin şu anda tamamen güvenli olduğunu ve Ust-Urt'un batı bölgelerini inceleme görevine devam edebileceğini bildirmiştir. Heyet, daha sonra Aibugir Körfezi'ndeki Urga Burnu'na doğru ilerlemiştir. İgnatıyev bu sırada daha önce General Katanin tarafından İgnatıyev heyetin geleceğini duyurmak için Hive'ye gönderilen Kırgızlarla karşılaşmış, onlardan Hive Hanının İgnatıyev heyetinin Kutebar ile görüşmesinden ve heyetin büyüklüğünden rahatsız olduğunu, Rusya'nın Türkmenlerle iş birliği yaparak Hanlığa saldırı yapmasından endişe duyduğunu öğrenmiştir. Hanın heyetin Köhne Ürgenç yerine doğrudan Kongrat'a gitmesini istediğini belirtmiştir. Bu haber üzerine heyet Ust-Urt'tan keskin bir iniş yaparak 20 Haziran'da Urga Burnu'na gelmiştir. Heyet, İgnatıyev'den görevinin amacını ve Türkmenlerle ilişkilerini açıklamasını isteyen dört Hive subayı tarafından karşılanmıştır. Seyyid Muhammed Hanın kardeşi de burada Ruslarla görüşmüştür. (Strong, 1975, s. 246- 248).

28 Haziran 1858'de Rus heyeti Kongrat'a gelmiş, heyet Hanın temsilcisi olarak yerel vali tarafından karşılanmıştır. Burada valinin kendilerini gergin ve soğuk karşıladığı, Rusların bir an önce bu bölgeden gitmelerini istediği belirtilmiştir. Hiveli memurların heyeti Buhara'ya gitmekten vazgeçirmeye çalıştıkları, Emir Nasrullah'ın baskısı olmasa Rusya ile anlaşma yapmak istemedikleri belirtilmiştir. Bu durum üzerine İgnatıyev doğrudan hanlığın merkezine gitme kararı almıştır. Rus heyeti Kongrat'a ulaştığında Hiveli görevliler onların gemilerini Amu Derya'nın uzağında tutmuşlardır. Amu Derya'dan Kongrat'a buradan Hive'ye olan yolculuk 1-18 Temmuz 1858 yılları arasında 18 gün sürmüştür. Yaklaşık yüz kişilik Kozak muhafız ve taşımacıyı içine alan İgnatıyev heyeti 1858 yazında Hive'ye ulaşmıştır. Hive hanı Seyyid Muhammed Han tarafından karşılanan heyet, hana bir dizi hediye ve araç vermiştir. İgnatıyev'in Seyyid Muhammed Han ile ilk görüşmesinin son derece resmi geçtiği Hanın İgnatiev dışındaki heyet temsilcileri ile görüşmediği belirtilmiştir. İgnatıyev, Han'a Rusların zorunlu isteklerini açıklamıştır. (Strong, 1975, s. 249-251).

Ignatiyev Heyeti Geldiğinde Hive Hanlığı'nın Durumu

1858 yazı Hive hanlığı için oldukça sıkıntılı bir dönemdir. 1855'te Han Muhammed-Emin'in ölümünden sonra bir güç mücadelesinin ardından tahtına gelmiş olan Seyyid Muhammed Han için Hive'nin lehine bir anlaşma sağlamak için uygun koşullar yoktur. Muhammed-Emin, ölümü sırasında Türkmenlere ve Karakalpaklara karşı sefer yürüttüğünden Seyyid Muhammed tahta geçtiğinde bu kabilelere karşı mücadeleyi derhal üstlenmiş, 1858 yazında, Türkmenlerle ilişkiler oldukça gerilmiştir. Seyyid Muhammed Hanın ilk işi isyancı Türkmen ve Karakalpakları cezalandırmak olmuştur. Bir yıl önce, Hive, Asya'da yaşanan kolera salgınından etkilenmiş, çok sayıda çocuk ölmüş ve Hive'nin gücü ciddi şekilde zayıflamıştır. Salgına eşlik eden kıtlık durumu Hanlığın durumunu daha çok kötüleştirilmiş, Hanlık bu dönemde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır (Strong, 1975, s. 252; Valikhanov, 1865, s. 33-34).

1858 Haziran- Temmuz aylarında Kutlu Murad'dan memnun olmayan Türkmen ve Karakalpaklar Ata Murad yeniden Hive Hanlığı'na karşı ayaklanmışlardır. (Valikhanov, 1865, s. 33). Ignatiyev'e Orenburg valisi Katenin'in, Kongrad şehrinde ayaklanan Yamut Türkmenlerinin lideri Ata Murad'a Hive'ye karşı destekleneceğine dair teminat mektubu verilmiştir. (Hayit, 2004, s. 69) Nitekim Ignatiyev heyeti Hive'de öncelikle Hive Hanlığı topraklarında yaşayan ve Hana karşı isyan etmiş olan Yamud Türkmenleri ile görüşmüş, yeniden isyan etmeleri halinde kendilerine yardım vaadinde bulunmuştur (Hopkirk, 1901, s. 295- 296; Yalçınkaya, 2006, s. 56). Ignatiyev, Hive şehirleri Köhne Ürgenç ve Hocaeli'yi ele geçiren Türkmen lideri Ata Murad ile görüşmüştür. Ata Murad'ın Orenburg Genel Valisi Katenin'den kendilerini Rus vatandaşlığına almasını rica ettiğini bilmeyen Ignatiyev onunla görüşmenin Hive Hanının kuşkusuna yol açacağını düşünmüş, bu sebeple Köhne Ürgenç'i geçerek doğrudan Kongrad boyunca Hive'ye doğru ilerlemiştir. Daha sonra Ata-Murad Türkmenler için Rus vatandaşlığı kazanmak için Ignatiyev'in kampını ziyaret etmiştir. Bu görüşmeden Hivelilerin haberinin olmadığı belirtilmiştir. Ancak Hiveliler başlıca düşmanları olan Orenburg'taki Katenin'in Ata-Murad'a bir mektup gönderdiğini öğrenmişlerdir. Böylece Ignatiyev, en başından itibaren Hive Hanı Seyyid Muhammed ile güvensiz bir durumun içine girmiş, Hive hanı heyetin niyetinden şüphe etmiştir (Evans, 1984, s. 17).

Hive'de Ignatiyev heyetinin çok zorluk yaşadığı, Hive halkının heyetle konuşmasının han tarafından yasaklandığı belirtilmiştir. Rusların Türkmenlerle birlikte Hanlığa karşı saldırmasından endişe eden Seyyid Muhammed Han, heyetin sözlerine güvenmemiştir. Butakov tarafından Amu Derya'da yapılan incelemelerin Hanlığın doğrudan Rus saldırısına maruz kalmasına yol açabileceğini ve Rusya'nın Hanlık içerisindeki anlaşmazlık yaşanan gruplarla iş birliği yapabileceğini düşünen Hive Hanı tüm bu şartlar altında görüşmeleri gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuz koşullar Ignatiyev'in taleplerinin kabul edilmesinde etkili olmuştur. Hive hanlığı temsilcileri, Rus heyeti ile anlaşma sağlanamaması durumunda Rus İmparatorluğunun misilleme yapmasından anlaşma sağlanması durumunda hanlık içindeki düşmanları ve Buhara Emiri Nasrullah'ın rahatsız olmasından endişe duymuşlardır. Amu Derya'da Rus gemilerinin olmaması konusunda Emir Nasrullah, Seyyid Muhammed Han'ı uyarmış olup, Han bu durumu Ignatiyev'e bildirmiştir. (Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297, Evans, 1984, s. 83).

Hive'de yaklaşık altı hafta kalan elçilik heyeti Hive ve Rusya arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasını sağlayacak "bağlayıcı belge" olarak adlandırılan belgenin Hive Hanı tarafından imzalanmasını istemiştir. Ancak anlaşma metninde yer alan bazı maddeler sorun çıkarmıştır (Evans, 1984, s. 18). Rusya tarafından "Zorunlu Yasa" olarak görülen düzenlemenin dördüncü ya da beşinci maddesi olan Amu Derya'dan geçiş konusu mesele haline gelmiştir. Hive Hanlığı, Rus esirlerin olmaması, Rusların Hive'de güvenliğinin sağlanması, düşük gümrük vergileri, hanlıkta geçici Rus ticaret temsilcilerinin bulunması gibi

istekleri kabul etmeye istekli olmuş ancak Amu Derya'dan geçiş bir sorun haline gelmiştir. Hiveliler yalnızca Nasrullah'ın baskısı değil aynı zamanda Rus gemileri nehirde serbest dolaşması durumunda bölgedeki tüm ticaretin Rusların eline geçeceğini düşünen kendi tüccarları tarafından da baskı altında kalmışlardır. Bu durum Aral denizinden karşıya Amu Derya'ya doğru feribotlarla geçmek yerine çölden ilerlemenin oldukça ağır olacağını ispatlamış olup Ruslara sonraki ulaşacakları daha aşağı kesimleri araştırma imkânı vermiştir. Hive hanı tam olarak ikna edilememiştir. Han, Rus ordularının Amu Derya'yı geçerek Buhara'ya doğru ilerlemelerine izin vermemiştir. (Edwards, 1885, s. 159; Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297). Hive Hanının Ignatiyev heyetinden oldukça rahatsız olduğu ancak İngiliz desteği ile karşı durabileceği, gerek kendi içlerindeki göçebelerin sorunları, Buhara ile olan anlaşmazlığı gerekse savaşacak ordu ve ekipmanın eksikliğinden dolayı zor durumda olduğu, tüm bu sebeplerle tepkisiz kaldığı belirtilmiştir (Evans, 1984, s. 19-20).

Ignatiev, Ruslarla barışın sağlanması konusunda anlaşma yapmakta ısrarcı olmuş, Hive Hanının daha önce gelen Nikiforov, Danilevski ve diğerlerinde olduğu gibi kendisini oyaladığını hissetmiştir. Ignatiyev, St. Petersburg'a göndermiş olduğu raporda Hive hanının yeni bir elçi heyetini Rusya'ya göndermeyi planladığını, Hive'nin tutumundan dolayı bu elçinin anlaşma sağlanana kadar Orenburg'ta tutulmasını ve merkeze gönderilmemesini söylemiştir. Bununla birlikte Ignatiyev, Hanı Rus tüccarlarına pazarlarını açması konusunda ikna etmiştir. Ignatiyev ve adamları Hive'de daha sonra işlerine yarayacak önemli bilgiler edinmişlerdir. Oldukça zorlu ve tehlikeli geçen bu seyahatinde Ignatiyev, amaçlarına ulaşamamışsa da Rusya'nın saygınlığını yeniden kazanmasında oldukça yararlı olmuştur. Ignatiyev'in Hive konusunda St. Petersburg'a gönderdiği rapor Rus hükümetinde Hive Hanlığına karşı tepkiye yol açarken 31 Ağustos 1858'de Ignatiyev heyeti hoşnutsuz bir şekilde Hive'den ayrılmış, buradan daha kıymetli bilgiler toplamak üzere Buhara'ya doğru hareket etmiştir. (Strong, 1975, s. 252-255; Hopkirk, 1901, s. 295-297).

Ignatiyev Heyetinin Buhara'daki Çalışmaları

Ignatiyev heyetinin Buhara'da karşılaştığı en önemli zorluklardan birisi Buhara ve Hokand arasındaki büyük anlaşmazlık olmuştur. Ignatiyev bu konuda Rus hükümeti tarafından taraf olmama konusunda uyarılmış olmakla birlikte Hokand'ın St. Petersburg'a karşı düşmanca tutumundan ve Sırderya hattındaki kalelerin Sibiryaya hattındaki kalelerle bağlantı sağlamasından dolayı Hokand'a karşı Buhara ile iş birliği yapılabileceğinin altı çizilmiştir (Evans, 1984, s. 17).

Hem Hiveliler hem Buharalılar, Rusların Amu Derya boyunca Buhara'yı ziyaret etmesinden endişe etmişlerdir. Ruslar Hive'de istediklerini elde edememişlerse de Amu nehri üzerine inceleme yapmışlar ve hanlıkta bilgi toplamışlardır. Rus heyeti buradan Amu Derya nehrinin batı kıyısı boyunca Buhara'ya ilerlemiştir. Heyet 22 Eylül 1858'de Buhara'nın merkezine ulaşmıştır (Strong, 1975, s. 255-257; Kurat, 2014, s. 369). Yaklaşık altı hafta Buhara'da kalan heyet, öncelikle İngiliz askerlerinin görev yaptığı Afganistan'a çok daha yakın olması sebebiyle bölgede mevcut olan İngiliz tehdidini etkisiz kılmaya çalışmıştır. Ignatiyev, yolculuğu sırasında İngiltere'nin hem Hive hem de Hokand ile iş birliği kurmaya çalıştığını öğrenmiştir (Evans, 1984, s. 20).

Conolly ve Stoddart'ın öldürülmelerinden on altı yıl sonra Ignatiyev, Buhara'ya ulaştığında tahtta Emir Nasrullah bulunmaktaydı. Bu dönemde Buhara Fergana vadisindeki Hokand Hanlığı ile mücadele içinde olup Rusya'nın Hokand'la iş birliği yapmasından endişe etmiştir. Emir Nasrullah'ın Hokand'a sefer gerçekleştirdiği sırada Buhara'ya ulaşan Rus heyeti Emir'in konutlarından birinde beklemek zorunda kalmıştır. Buhara Emirinin yokluğunda ülkenin sorumlusu olan büyük vezir Tokhsaba Mirza Aziz ile görüşen Ignatiyev

onunla Rus heyetinin amacını, Buhara- Rus ilişkilerindeki problemleri görüşmüştür. Ignatiyev, Rusların Buhara ile sadece dostluk istediklerini söylemiş, gizli İngiliz ajanlarının aksine Rusların ülkeye gizlice bilgi toplamak için girmediklerine dikkat çekmiştir. Elçi daha sonra müzakerelerin temelini oluşturan altı esası vezire sunmuş, bu maddeler vezir tarafından Nasrullah'a gönderilmiştir. Bu maddeler; Rus mallarındaki tüm tarifelerin düşürülmesi, ticari malların vergilendirmeden önce doğru değerlendirilmesi, Buhara'daki Rus tüccarlar için özel bir pazar yerinin tahsisi, daimî bir Rus ticaret temsilcisinin emirlik içinde konuşlandırılmasına izin verilmesi, Amu Derya'ya Rus gemileri için ücretsiz geçiş sağlanması ve Buhara'da esir tutulan tüm Rus esirlerin özgür bırakılması şeklindedir. Emir bu istekler karşısında uzun süre sessiz kaldığı, 4 Ekim 1858'de Rus taleplerini olumlu bulduğunu, Ignatiyev'den kendisini başkentte beklemesini söylediği belirtilmiştir. Emir Nasrullah döndükten hemen sonra Ignatiyev ile görüşmüş, Rusların Buhara'da ticari temsilci bulundurma talebinden vazgeçmeleri koşuluyla Rusya'nın tüm isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir. Ignatiyev onun bu talebini olumlu karşılamış ve anlaşma metni için çalışmalarını başlatmıştır. Otuz iki yıl boyunca Buhara'yı idare eden Emir Nasrullah'ın Rusların ticari temsilcilik bulundurma istekleri dışındaki taleplerinin Buhara'yı etkilemeyeceğini düşündüğü belirtilmiştir. Nasrullah, asıl mesele olan Amu Derya üzerinde Rus gemilerinin bulunması konusunda Hive'nin izni olmadığı takdirde Buhara ve Rusya arasındaki anlaşmanın bir manası olmadığını düşünerek endişelenmemiştir. İki görüşmelerde Emir Ruslara barışçıl yaklaşmış ve Rus esirleri ve ailelerini serbest bırakarak bunu göstermek istemiştir. Nasrullah Han, Buhara'da tutulan bütün Rus esirlerin serbest bırakılması ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin artırılmasının desteklenmesi konusunda söz vermiştir. O, aynı zamanda Hive Hanının Rus gemilerinin Amu Derya'dan Aral denizine girişini engellemeye devam etmesi durumunda Hive Hanının hâkimiyetini parçalamayı teklif etmiştir. Buhara Hanı, İngiltere'den gelecek herhangi bir elçiyi kabul etmeme ve Afgan komşularını İngiliz elçilerinin Amu Derya'dan geçmesine izin vermemeleri konusunda teşvik etmek için garanti vermiştir (Hopkirk, 1901, s. 297; Strong, 1975, s. 255-257; Evans, 1984, s. 95-96). Böylelikle İgnatiyev'in bütün talepleri Buhara Hanı tarafından kabul edilmiştir. Rusya, ayrıca Rus tüccarların daha az gümrük vergisi ödemesi, Amu Derya'dan Rus gemilerinin serbest geçişi, Buhara'da Rus tüccarların özel bir Pazar yeri burulması gibi ayrıcalıklar elde etmiştir (Togan, 1981, s. 228).

Nasrullah'ın Buhara ve Rusya arasında Hokand'a karşı iş birliği yapma konusunda istekli olduğu ancak bu konuda St. Petersburg'tan gelen haber doğrultusunda Ignatiyev'in bir girişimde bulunmadığı belirtilmiştir. Emir Nasrullah tarafından Rus heyeti çok sayıda hediye ve Çar ile Rus görevliler için verilen mektuplarla dönmüştür (Strong, 1975, s.255-257).³¹ Ekim 1858'de Ignatiev Heyeti Buhara'dan ayrılmış Sırderya üzerinde Kazalinsk'e ulaşmış, yaklaşık yedi ay sonra Orenburg'a varmıştır (Evans, 1984, s. 20). Ignatiyev heyetinin tüm yolculuk boyunca yalnızca beş atını ve bir tane Kozak askerini Hive ve Buhara arasında hastalıktan kaybettiği, toplam harcamanın yaklaşık 30 bin ruble olduğu belirtilmiştir. Ignatiyev bu heyetin çalışmasının en önemli sonucunun Rusya'nın hanlıklar konusundaki belirsizliğini gidermek olduğunu, Hive ve Buhara ile diplomatik ilişkilerin bedelinin anlaşılmasını sağladığını belirtmiştir (Strong, 1975, s. 258).

Bazıları tarafından Ignatiyev heyetinin asıl amacının işgal için askerî hazırlığa kolaylık sağlamak olduğu belirtilmiştir. Bu görüş, heyetin Türkistan şehirlerindeki kara ve su rotaları, iç politik ve ekonomik koşullar ve Türkistan ordularının askerî gücü hakkında çok fazla bilgi toplaması nedeniyle desteklenmektedir. Ignatiyev ve meslektaşları tarafından toplanan veriler askerî ya da yarı askerî nitelikte olup Butenev ve Danilevskii'nin önceki görevlerinden farklı olarak, 1858 heyetinin üyeleri, seyahat ettikleri yerler hakkında detaylı bir çalışma gerçekleştirmemişlerdir. 1858'deki heyetin öncelikli amaçlarından biri eyaletler hakkında güncel bilgiler toplamak olmuştur. Danilevskii heyetinin verilerini toplamasından bu yana on

altı yıl geçmiş olmasına rağmen Ruslar 1858 yılındaki heyetin çalışmaları sonucunda bu süreçte Türkistan'da çok değişiklik meydana gelmediğini, küçük istisnalar dışında, 1841-1842 döneminde edinilen bilgilerin 1858'de hala geçerli olduğunu görmüşlerdir. Ignatiyev heyeti, bilimsel ve tanımlayıcı bilgilerden daha çok politik ve diplomatik alanlarda Türkistan'da başarı sağlayan ilk Rus heyeti olmuştur. Hive ile bir anlaşma sağlanamadığı gibi hanlık ve Rusya arasındaki gerginlik daha çok artmıştır. Buhara'da Ruslar amaçlarına büyük ölçüde ulaşmışlar, Buhara ile yapılan anlaşma Rus hükümetine gelecekte belirli bir hareket özgürlüğü sağlarken buna karşılık Rusya emirliğe hiçbir şey vaat etmemiştir. 1858'de heyetin en önemli sonucunun Danilevskii'nin 1842'de ulaştığı sonucunun hala doğru olduğu, yani Türkistanlılarla müzakere etmenin ya da onlarla herhangi bir kalıcı anlaşma sağlama umudunun anlamsız olduğu belirtilmiştir. Heyet, Türkistanlıların Avrupa diplomasisini veya amaçlarını anlamadığını ileri sürmüştür. Ruslar bölgedeki idareyi güç kullanarak ele geçirmeleri gerektiği konusunda ikna olmuşlardır (Strong, 1975, s. 258-259).

Ignatiyev'in Türkistan Hakkında Düşünceleri

1858 baharında Türkistan hanlıklarını inceleyerek Petersburg'a dönen Ignatiyev hazırladığı raporu hükümetine sunmuştur. Ignatiyev raporunda Rus hükümetinin Hokand'a karşı derhal askerî harekâta girişmesini, Hive ve Buhara'nın da aralarındaki husumetin arttırılması ve sonrasında fiilen istila edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu rapor, başta Kafkasya Umumî Valisi Prens Baryatinskiy ile Orenburg Genel Valisi General Katenin ve Batı Sibirya Genel Valisi General Gasford olmak üzere Rusya'nın Türkistan'da yayılmasına taraftar olan bütün Rus ileri gelenleri tarafından destek görmüştür. (Saray, 2002, s. 689; Morgan, 1981, s. 118). Ignatiyev, Petersburg'a verdiği raporda Hindistan Müslümanlarının İngiltere'ye karşı kışkırtılmalarını istemiş, Hindistan'da isyan başlatmak için İran ve Osmanlı ile birlikte çalışma yapılmasını önermiştir. Rusya, Hindistan'daki İngiliz varlığını zayıflatmanın kolay olmayacağını düşündüğünden bu teklife sıcak bakmamıştır (Karadeniz, 2009, s.64). Heyet 360 kilometrelik bir yol boyunca Amu Derya hakkında detaylı bilgi edinmiştir. Bu bilgiler gelecekte Ruslar tarafından gerçekleştirilecek askerî harekâtlara kolaylık sağlamıştır. Ignatiyev tarafından hazırlanan raporda Rusya'nın bu ülkeleri doğrudan işgal etmesi gerektiği, bunun için çok fazla askerî güç kullanılmasına çok gerek olmadığı, hanlıklar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanılarak ve bu anlaşmazlık arttırılarak bölgenin kolaylıkla kontrol altına alınabileceği belirtilmiştir. Ignatiyev, Rusya'nın Amu Derya'nın politik kontrolünü ele geçirmesinin Rusya'ya diplomatik ve ekonomik avantajlar sağlayabileceğini, Rusya'nın bu sayede İngiltere ile rekabet edebileceğini bildirmiştir. (Becker, s. 12; Hayit, 2004, s.69; Yalçınkaya, s. 57).

Ignatiyev'in bu gezisi sonucunda elde ettiği en önemli sonucun "Rus hükümetinin hanlıkların durumu konusundaki belirsizliğinin ortadan kalkması ve Orta Asya'nın gerçek değeri konusunda gözlerinin açılması" olduğunu söylediği belirtilmiştir. Ignatiyev, Rusya'nın Asya'da genişlemek için potansiyel imkânlarının bulunduğunu, harekete geçmeleri gerektiğini bildirmiştir. O, Rusya'nın derhal Hokand'a karşı askerî girişimde bulunmasını, Hazar'ın doğu kıyısındaki Türkmenlerin kontrol altına alınarak Hive'ye karşı kullanılmalarını tavsiye etmiştir (Saray, 2003, s. 9; Saray, 1989, s. 81). İgnatiyev heyeti tarafından hazırlanan raporun sonraki dönemde Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Buhara Emirliği ile Hokand arasında savaş çıkartılmış, Hokand askerî ve siyasi açıdan zayıfladıktan sonra 1864 yılında Rus birlikleri tarafından işgal edilmiştir.

İgnatiyev, İngiltere ile ilişkilerinde yeni bir kopma olması durumunda Rusya'nın yalnızca Türkistan'da başarı ihtimali ile İngiltere'ye karşı durabileceğini rapor etmiştir. O, Amu Derya su yolunun kontrolünün sağlanması gerektiğini vurgulamış, bu durumun Hindistan önlerinde İngiltere'nin tehdidine karşı Rusya için önemli bir yardım sağlayacağını belirtmiştir. Savunma Bakanı Miliutin de 1861 yılında Gorchakov'a aynı stratejiyi yazmış,

genişleme ve işgal arzusunun Türkistan'daki Rus Generalleri tükettiğinden bahsetmiştir. Miliutin, bu mektubunda Avrupa savaşı olması durumunda bu bölgenin işgalinin kendileri için önemli olduğunu, Rusya'yı Hindistan'ın kuzey sınırına getireceğini ve Rusya'nın Hindistan'a yakınlaşmasına yardımcı olacağını, Hokand'ı kontrol ederek Doğu Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceklerini, yalnızca burada düşmana karşı tehlikeli olabileceklerinden bu durumun kendileri için çok istisnai bir önem taşıdığını ifade etmiştir. (Tealakh, 1991, s. 73-74). Ignatiyev'in Hive ve Buhara hakkında toplamış olduğu bilgiler Katenin ve diğerlerine Sirderya üzerinde genişlemenin Rusya'ya sağlayacağı imkânları ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın ticaretine ve bölgenin kontrolüne sağlayacağı kolaylık konusunda sağlayacağı avantajdan dolayı Amu Derya'da kontrol sağlaması en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Ignatiyev, Amu Derya deltasında bir Rus kalesinin inşa edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Onun bu isteği sonradan gerçekleşmiştir (Evans, 1984, s. 129).

Türkistan'ın Rusya'nın ticaret ve endüstrisini geliştirmesi için tek uygun bölge olduğu, İngiltere, Fransa, Belçika ve diğer ülkelerle bu bölgede başarılı bir şekilde rekabet edebileceğini belirten Ignatiyev, Rusya'nın Türkistan'ı araştırmasının ve bu bölgeyle olan bağlarını güçlendirmesinin İngiltere'nin bölgedeki etkisinin zayıflamasında da etkili olacağını söylemiştir (Saray, 2003, s. 8).

Ignatiyev heyeti uzun bir çalışmanın sonucunda Türkistan'da idarî mekanizmanın bir tek askerî vali tarafından değil, sivil idare şekliyle de güçlendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu yeni değişiklik, Komisyon Başkanı Kont İgnatiyev'in, "Türkistanlılara Rus halkına olduğu gibi eşit muamele yapılmaması, Genel Valiliğin bütün masraflarının Müslüman ahaliden toplanacak vergilerle karşılanması, bunun yeterli olmaması durumunda ellerinde kalmış verimli arazilere el konularak işletilmesi, kısaca Türkistan'daki idarenin Rusya'ya her hangi bir malî külfet getirmeyecek şekilde teşkilatlanması" hususundaki düşüncelerine göre düzenlenmesi ayrıca askerî konularda yerlilere güvenilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Genel Valiliğe bağlı bir askerî ve bir de sivil idare mekanizması oluşturulmuştur. Ayrıca Hazar Ötesi ve Semireçe vilayetlerinin de Türkistan Genel Valiliğine bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Türkistan'da Rusya'nın genişlemesinde yararlılık göstermiş olan Milyutin Harbiye Bakanlığı'na Ignatiyev ise Asya masasının başına getirilmiştir (Saray, 2002, s. 697-698; Becker, 2004, s. 13; Evans, 1984, s. 126). Ignatiyev Türkistan'daki görevinin ardından 3,500 mil uzaklıktaki Çin'de zorlu bir görev için görevlendirilmiştir. Bu yeni görev onu oldukça memnun ederken kendisi geçici olarak general rütbesine terfi ettirilmiştir (Hopkirk, 1901, s. 297).

Ignatiyev heyetinin bölgeye gönderilmesinden önce Rusya'nın Türkistan hakkında bilgileri sınırlı kalmıştır. Heyetin çalışması sonucunda Rusya'nın tarihi, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgisi artmıştır. Nitekim Rusya I. Petro'dan itibaren mevcut olan Türkistan'a hâkim olma planlarını Ignatiyev heyetinin hazırlamış olduğu raporun ardından hayata geçirmiştir. Raporda özellikle bölgenin stratejik ve ekonomik açıdan Rusya için sağlayacağı faydaların ve hanlıklar arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Rusların çok fazla askerî güç kullanmaya ihtiyaç duymadan bölgeye sahip olabileceğinin görülmesi Rusları etkilemiştir. Heyetin kalabalık oluşu ve Amu Derya konusunda bilgi edinme girişimi Buhara ve Hive Hanlığında tedirginliğe yol açmıştır. Ancak bu konuda da hanlıklar müşterek hareket etmemişlerdir. Hive Hanlığı bu konuda Ignatiyev heyeti ile anlaşmaya yaklaşmazken heyetin bütün talepleri Buhara Hanlığı tarafından kabul edilmiştir. Buhara Hanı o dönemde sorun yaşadığı Hokand'a karşı Rusya ile müşterek hareket etmek istemiştir. Ancak Rus hükümeti hanlıklar arasında taraf olmama konusunda heyeti uyardığından böyle bir iş birliği gerçekleşmemiştir. Diğer yandan Rusya başta Türkmenler olmak üzerinde hanlık içerisinde huzursuzluk yaratan kitleleri kendi tarafına çekme ve hanlıklar arasındaki anlaşmazlıkları arttırma stratejisi uygulamıştır. Bu strateji başarılı olmuş gerek hanlık içerisindeki unsurların

gerekse Türkistan hanlıklarının müşterek hareket etmesi engellenmiştir. Bu noktada İgnatiyev heyeti yalnızca bölgenin askerî, iktisadi, sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi edinmemiş aynı zamanda işgal için bir ön hazırlık gerçekleştirmiştir. Heyetin bu amacı aslında Hive Hanı tarafından hissedilmiş ancak gerek Türkmen isyanları gerekse Buhara ile olan anlaşmazlığı Hive’inde iş birliği yapmasını engellemiştir. İgnatiyev hazırladığı raporda bölgenin zayıf ve güçlü yönlerinden ve nasıl işgal edilebileceğinden de bahsetmiştir. Nitekim heyetin dönmesinin ardından Çarlık Rusya hükümeti bölgeyi fiilen işgale başlamıştır.

Sonuç

XIX. Yüzyıl Türkistan halklarının kaderinin şekillendiği bir dönem olmuştur. Timur İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Türkistan bölgesinde kontrolü sağlayan Özbekler bu döneme kadar parçalanmış siyasi yapılar şeklinde bağımsızlıklarını sürdürebilmişlerdir. Ancak kendi içlerindeki parçalanmışlık ve dünya da yaşanan gelişmelere ayak uyduramamış olmaları hanlıkları, Rus işgalleri karşısında zayıf düşürmüştür. Bu dönemde Rusya’nın bölgeye yönelmesinde askerî ve ekonomik sebepler ağır basmıştır. Rusya, gelişen ekonomisine hammadde ve Pazar arayışı içerisinde olduğu bir dönemde Türkistan bölgesini kontrol altına alarak gücünü arttırmak istemiştir. Diğer yandan Kırım savaşı sonrası Avrupa ve Balkanlarda ilerleme olanağı kalmayan Ruslar için Türkistan’da hâkimiyet kurmanın, rakipleri ile mücadelesinde büyük avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Bu noktada bölgeye gönderilen inceleme heyetlerinin yapmış oldukları çalışmalar büyük önem taşımıştır. İgnatiyev’den önce de bölgeye heyetler gönderilmişse de İgnatiyev heyeti bu heyetlerin en kapsamlısı olmuştur. Esasında bu heyet askerî işgaller başlatılmadan önce bölge hakkında detaylı bilgi sağlamak için bölgeye gitmiş, özellikle Amu Derya nehrinde yapılan incelemeler ve yolların detaylı durumu işgallerde kolaylık sağlamıştır. Yine heyetin ziyareti sırasında özellikle Hive Hanlığı’nda devam eden Türkmen ve Karakalpak ayaklanmaları, hanlıkların askerî açıdan savunmasızlığına yol açmıştır. Bu dönemde özellikle Hokand ve Buhara arasında devam eden savaş, hanlıkların iş birliğini kuramamış olması işgalleri kolaylaştırmıştır. Buhara ve Hive hanlıklarının heyete karşı tutumunda da bu anlaşmazlık dikkat çekmiştir. Buhara Emiri Nasrullah hanlığın ticari münasebetlerini ve Hokand ile anlaşmazlığını göz önünde bulundurarak Ruslara her türlü imtiyazı vermeye razı olmuştur. Rus heyetinin geldiği dönemde bir yandan Türkmen ve Karakalpak ayaklanmaları ile uğraşan ve bir yıl önce yaşanan salgın hastalık sebebiyle genç nüfusu azalan Hive Hanı ise içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı Ruslarla mücadele edememiştir. Bununla birlikte Hive Hanı Seyyid Muhammed Han, İgnatiyev ile anlaşma yapmamıştır. Heyetin çalışmalarının askerî bir işgal hazırlığı olduğunu gören Hive Hanı, diğer hanlıklarla olan anlaşmazlığından dolayı hareketsiz kalmıştır.

İgnatiyev heyeti bölgede yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporda hanlıkların kendi içlerindeki anlaşmazlıklarına ve askerî açıdan geri kalmışlıklarına dikkat çekmiş, ayrıca bölgenin Ruslar açısından siyasi, ticari ve askerî açıdan önemine de değinmiştir. İşgal sırasında kullanılacak yolların ve bölgenin haritasının hazırlanmasında önemli rol oynayan İgnatiyev heyetinin çalışmasının Rus işgallerinin bölgede somutluk kazanmasında oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya’nın 1860’lı yıllardan itibaren Türkistan’ın kesin kontrolünü sağlamak noktasında askerî işgal hareketlerini başlatmıştır. Rusya işgal hareketlerine İgnatiyev’in de önerdiği gibi Hokand’dan başlamıştır. 1865 yılında Hokand ve Taşkent’i, 1868 yılında Buhara’yı, 1873 yılında Harezmi bölgesini ve Hive’yi ele geçiren Ruslar 1876 yılında Andican’ı, 1881 yılında Göktepe’yi ve 1884 yılında Merv’i almıştır. Merv’in düşüşü ile birlikte İngiltere’nin Türkistan’daki politik etkisinin son katmanı da yok olmuştur. Böylece uzun bir süredir bölgede devam eden İngiliz-Rus mücadelesi de Rusya’nın bölgede kesin kontrolü sağlaması ile sonlanmıştır.

Kaynakça

- Becker, S. (2004). *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865- 1924*, London: *Routledge Curzon*, 415s.
- Boulger, D. C. (1879). *England and Russia in Central Asia*, London: *W. H. Allen&Co*. Vol. I- II, 435s.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hâkimiyet kurması, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, 51-78.
- Devlet, N. (1985). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Edwards, H. S. (1885). *Russian projects against India from the Czar Peter to General Skobelev*, London: *Remington&CoPublishers*, 310s.
- Erdoğan, A. (2017). *XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan (Orta Asya) politikası (İngiliz kaynaklarına göre)*, KSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 252s.
- Evans, J.L. (1984), *Mission of N.P. Ignat'ev to Khiva and Bukhara in 1858*, *Oriental Research Partners*, Newtonville, 413s.
- Goldfrank, D. M., (1993). *Policy traditions and the menshikov mission of 1853*, *Imperial Russian Foreign Policy*, Ed. Hugh Ragsdale, V. N. Ponomarev, Cambridge University Press, 119- 159.
- Hatunoğlu, N. (2011). *Türkistan'da son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han*, Ankara: Ötüken Yayıncılık, 451s.
- Hayit, B. (2004). *Türkistan devletlerinin millî mücadeleleri tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 447s.
- Hopkirk, P. (1901). *The great game, the struggle for Empire in Central Asia*, New York: NY, United State, 558s.
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz Rus mücadelesi (1856- 1869), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, 53- 68.
- Khalifin, N.A., 1964. *Russia's policy in Central Asia 1857-1868*, London: *Central Asian Research Centre*, 375s.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levi, S. (2010). *Cameron on the Silk Road, Islamic Central Asia: An anthology of historical sources*, Indiana University Press, 2010, 452s.
- Meram, A.K. (1969). *Belgelerle Türk- İngiliz ilişkileri tarihi*, İstanbul: Kıtış Yayınları, 304s.
- Morgan, G. (1981). *Anglo-Russian rivalry in Central Asia 1810-1895*, London And New York: Routledge.
- Popowski, J. (1893). *The Rival Powers in Central Asia or struggle between England and Russia in the east*, Çev. Arthur Baring Brabant, India Office, 386s.
- Rawlinson, S. H. (1875). *England and Russia in the east: a series of papers on the political and geographical condition of Central Asia*, London: John Murray, Albemarle Street, 627s.
- Sagay, R. (1972). *XIX. ve XX. Yüzyıllarda büyük devletlerin yayılma siyasetleri ve milletlerarası önemli meseleler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 591s.

- Saray, M. (1989). *The Turkmens in the age of imperialism: A study of the turkmen people and their incorporation into the Russian Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 350s.
- Saray, M. (2002). *Rusya'nın Türkistan'da yayılması*, Genel Türk Tarihi, C.9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 687- 714.
- Saray, M. (2003). *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 435s.
- Strong, J. W. (1975). The Ignat'ev Mission to Khiva and Bukhara in 1858, *Canadian Slavonic Papers* / Vol. 17, No. 2/3, 236- 260.
- Tealakh, G. O. (1991). *Russian Advance in Central Asia and British Response 1834-1884*, The University of Durham Department of History, Doctorate Thesis, 349s.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkîli Türkistan ve yakın tarihi*, Enderun Kitabevi, 696s
- Uçarol, R. (2015), *Siyasi tarih (1789- 2014)*, İstanbul: DR Yayınları.
- Valikhanov, C. C. (1865). *The Russians in Central Asia: Their occupation of the Kirghiz steppe and the line of the Syr-Daria: Their political relations with Khiva, Bokhara, and Kokan: Also descriptions of Chinese Turkestan and Dzungaria*, Çev. John and Robert Michell, London: Edward Stanford, 6 Charing Cross,
- Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik pan-islamizm ışığında Türkistan*, Ankara: Lalezar Kitabevi, 523s.
- Yetişgin, M. (2007). *The Anglo-Russian rivalry, annexation of merv and the consequences of the annexation on Turkmens*, Bilig, S.40, 141- 167.
- Yetişgin, M. (2014), *A history of Turkistan in the nineteenth century: Motives, process and aftermath of Russian invasion*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 331s.
- Ziyayev, H. (2007) *Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.